

Кресан О.Д. Наратив як засіб створення особистістю свого життєвого шляху / О. Д. Кресан // *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ–Ніжин : Видавництво НДУ ДС «Міланік», 2007. Том X : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія, вип. 1, ч. 2. С. 171–174.

Наратив як засіб створення особистістю свого життєвого шляху

Кресан О. Д.

Стаття присвячена психологічному аналізу наративу як засобу створення, конструювання особистістю свого життєвого шляху. Розглядаються особливості наративу, що дозволяють особистості як автору свого дискурсу усвідомити авторство свого життя і стати його суб'єктом.

Розвиток сучасного суспільства характеризується визначальною роллю інформації в житті особистості. Відповідно змінюється і роль самої особистості. Все більшого значення набуває її суб'єктивна складова, зокрема її внутрішній світ. Сучасне мистецтво великої уваги надає вмінню тлумачити, інтерпретувати ті чи інші „знаки”, тексти, твори мистецтва.

Дослідженням процесу інтерпретації як науковою проблемою займається така галузь науки, як герменевтика. Вивченням суб'єктивної інтерпретації особистості, дослідженням внутрішніх особливостей віднайдення і породження смислів займається психологічна герменевтика. Інтерпретація та тлумачення внутрішнього світу людини відбувається найчастіше за допомогою мовлення, шляхом дослідження дискурсів та наративів особистості.

На провідній ролі мовлення та його значенні для розвитку свідомості та самосвідомості суб'єкта наголошували Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, Ж.Лакан та інші. Однією з мовних форм є наратив, а галузь психологічної науки, що вивчає особливості породження та функціонування наративів, називається наративною психологією.

Наративна психологія акцентує увагу на створенні особистістю мовних форм і відповідно досвіду, який існує у вигляді цих наративних форм. Наратив – це замкнена оповідна структура, що надає життєвим подіям послідовності й завершеності, організує їх у хронологічному або ж іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці порядку [12, с.272]

Наратив є тією формою, у якій існує особистісний досвід людини і за допомогою якої він усвідомлюється, осмислення й інтерпретується.

Цікавим, на наш погляд, є вивчення наративу в контексті усвідомлення, конструювання, створення особистістю свого життєвого шляху.

Тому **метою** нашого дослідження є вивчення психологічних особливостей наративу як засобу створення особистістю свого життєвого шляху.

Дослідженням життєвого шляху у психологічній науці займалися Ш.Бюлер, Е.Еріксон, І.С.Кон, С.Л.Рубінштейн, Т.М.Титаренко та інші.

Категорія життєвого шляху визначається як „сукупність подій та обставин індивідуального розвитку, які вирішальним чином вплинули на формування особистості та зумовили її структуру і проблематику” [11, с.64].

С.Л.Рубінштейн називає життєвий шлях історією людини і зазначає, що індивідуальна історія людини формується у зв’язку з суспільною історією [13, с.641].

З точки зору семіотичного підходу життєвий шлях тлумачиться як текст, що може бути розказаний та проінтерпретований. Дж. Брунер вважає, що „життя” є таким же продуктом людської уяви, як і „наратив”. Воно конструюється людьми у процесі активного пошуку пояснень, того ж самого, за допомогою якого ми конструємо наративи. На думку автора, з психологічної точки зору такої речі, як „життя саме по собі” не існує...оповідь про своє життя являє собою мистецтво інтерпретації [2, с.11].

Відповідно так само, як мовна форма – наратив – життя людини може бути розказане, проінтерпретоване, сконструйоване, власне створене. Тому

при створенні наративу і відповідно тканини життя основне значення для особистості має дискурс, мова, з якої „зітканий” наратив.

У психологічній науці мова і мовлення вивчаються як головна умова і фактор формування свідомості та самосвідомості особистості. с

Схожої думки дотримувався С.Л.Рубінштейн, який вважав, що оволодіння мовленням для особистості змінює її взаєностосунки з оточуючими. З об'єкта спрямованих на неї дій оточуючих дитина, оволодіваючи мовленням, здобуває можливість спрямовувати дії оточуючих її людей за своїм бажанням і через посередництво інших людей впливати на світ. Все це призводить до зміни у свідомості дитини, що в свою чергу веде до зміни її поведінки і внутрішнього ставлення до інших людей [13, с.637].

Таким чином можна зробити висновок, що саме оволодівши мовою, людина починає керувати оточуючим світом, тобто формується як суб'єкт, набуває якостей і разом з тим усвідомлює себе як суб'єкта.

О.Р.Лурія теж відводить мовленню важливе місце у розвитку особистості, вважаючи, що „мову слід розглядати як фактор побудови усього свідомого життя людини в цілому [7, с.70]. Також дослідник зазначає, що „проникаючи в усі сфери свідомої діяльності людини, мова створює світ внутрішніх образів та дозволяє засвоїти історичний досвід людства [7, с.68-69].

В такому випадку життєвий шлях як індивідуальна історія людини, вписана у контекст історії суспільної (Рубінштейн), існує у свідомості й досвіді особистості у вигляді мовних форм – дискурсів і наративів.

При цьому слід зазначити, що мовлення і наратив як мовленнєва форма є усвідомлені особистістю, тоді як сам процес породження наративу, вибір сюжету тощо можуть залишитися поза регуляцією свідомості особистості і відбивати глибинні інтенції оповідача (Т.М.Титаренко).

Такий взаємозв'язок на перетині свідомого й несвідомого, на нашу думку, дозволяє особистості, оповідачу історій, по-новому осмислити, усвідомити, свій життєвий досвід і життя в цілому. Саме в процесі створення

та оповідання історій у людини може з'явитися усвідомлення своєї причетності / непричетності до власної долі, до створення свого життя. Таке усвідомлення можливе, на нашу думку, у випадку реалізації особистістю рефлексивної функції наративу.

Дослідники виділяють дві функції наративу в процесі упорядкування та осмислення людиною свого досвіду. По-перше, це функція „коментарю” або „оповідального супроводу” буденного життя. Такий наратив називається спонтанним. І по-друге, це функція відсторонення від ситуації, вихід у зовнішню позицію, тобто за межі ситуації (функція своєрідної трансценденції). Це відбувається тоді, коли особистість зіштовхується з якимись життєвими труднощами, проблемами, тобто коли з'являється певна необхідність осмислення життєвої ситуації, трансформації її у ситуацію психологічну. Такий наратив називається рефлексивним [12, с.96-97]. В обох випадках (спонтанний і рефлексивний) наративи беруть участь у створенні особистістю свого цілісного життєвого наративу, але усвідомити своє авторство, осмислити свою життєву ситуацію особистості дозволяє саме рефлексивний наратив.

Тому, спираючись на думку Виготського „усвідомити значить оволодіти”, можемо стверджувати, що, усвідомивши свою причетність до створення власного життєвого наративу і відповідно до свого життя особистість може керувати ним і самостійно конструювати, створювати за власним бажанням за допомогою наративу. Наратив у цьому випадку виступає тим засобом, що дозволяє особистості створювати, будувати свій життєвий шлях.

За Дж.Брунером культурно обумовлені когнітивні й лінгвістичні процеси, що регулюють акт розповідання про своє життя самому собі, набувають здатності структурувати рецептивний досвід, організовувати пам'ять, сегментувати й наділяти ціллю самі життєві „події”. Кінець кінцем ми стаємо тими автобіографічними наративами, посередництвом яких ми „розповідаємо про” своє життя [2, с.13].

З іншого боку наратив – це оповідь тут і зараз, тому людина, яка оповідає історію, висловлює сприймання та розуміння свого життя тут і зараз. Це своєрідна ситуативна інтерпретація. У наративах однієї і тієї ж людини одні компоненти (сюжети, емоційне забарвлення оповіді, послідовність викладу тощо) можуть бути постійними, а інші змінюватимуться щоразу при кожній наступній розповіді. Автори монографії „Проблеми психологічної герменевтики” використовують поняття базового наративу. Це наративні утворення, характерні для культури в цілому або ті, які часто зустрічаються, повторюються. Разом з тим Дж.Фрідман та Дж.Комбс вказують на те, що „Я” постійно творить себе через наративи [15, с. 38], і „щоразу, коли ми говоримо, ми створюємо реальність” [15, с.53]. Ця реальність може бути щоразу іншою, оскільки особистість безперервно розвивається і набуває нового досвіду.

Відтак, розповідаючи або пишучи історію свого життя (життєвий наратив), особистість як автор рефлексує й віднаходить її у пам’яті „створює” її для себе в ситуації тут і зараз відповідно до своїх бажань, потреб, переживань і тих вимог та завдань, які вона ставить собі у майбутньому. Дж.Фрідман та Дж.Комбс звертають увагу на те, що за допомогою наративу особистість здатна переживати нові уявлення про себе, нові можливості у взаємостосунках та нове майбутнє.

Використання наративу для процесу створення, побудови особистістю свого майбутнього, на нашу думку, є цілком виправданим. Створення свого майбутнього, свого життєвого шляху, ми розуміємо як прояв цілеспрямованої творчої активності суб’єкта. Йдеться про авторство свого життєвого наративу. Особистість як автор створює своє життя в мовленні, як і конструює, будує наратив. Процес „творення” в житті людини так чи інакше відбувається завжди. Проте людина не завжди усвідомлює свою причетність до нього, своє авторство. За допомогою наративів та оповідання життєвих історій особистість може „здобути” авторство свого життя, усвідомити себе суб’єктом свого життєвого шляху.

У психологічній науці поняття „суб’єкт”, „суб’єкт життя” використовується досить широко у працях С.Л.Рубінштейна, К.О.Абульханової, Л.І.Анциферової. Зокрема Л.І.Анциферова вважає, що суб’єкт життя – це реальна, конкретна особистість, яка створює свій унікальний життєвий шлях через оволодіння обставинами, контроль над собою та зусилля аби ствердити свою необхідність у конкретно-історичному світі. Змістовність, масштабність, історична значущість особистості залежать від міри її власної активності й ступеня креативного ставлення до життя. Сформованість особистості як суб’єкта життя істотною мірою визначає якість її розвитку [14, с.94-95].

При цьому дослідниця вважає, що не кожна людина є суб’єктом свого життєвого шляху, а лише та, яка має свободу виявляти, переживати і власними діями вирішувати назрілі протиріччя розвитку суспільства. Знаходження суспільно значущого способу вирішення цих протиріч виявляється в той же час радикальним шляхом перетворення власної життєвої ситуації [1, с.212].

Проте ми вважаємо, що поняття „суб’єкт життєвого шляху” варто замінити на поняття автор життєвого шляху з огляду на зміни категорій постнекласичної науки. Ми погоджуємося з С.Д. Максименком, який вслід за Ролло Меєм вважає, що поняття „суб’єкт життєвого шляху” є не зовсім коректним, оскільки „зведення людини чи то до об’єкта чи то до суб’єкта завжди спрощує та примітивізує існування, буття особистості [9, с.132].

Л. І. Воробйова в контексті гуманітарної психології пропонує відмовитися від поняття суб’єкт на користь поняття автор. Вона наводить аргументи, згідно з якими використання категорії автора є більш виправданим, ніж використання поняття суб’єкт. На думку дослідниці суб’єкт – це орган розуміння людиною самої себе в одному із модусів – модусі пізнання. Саме цим і обмежується його функція в духовній цілісності культури [4, с.154]. Онтологія суб’єкта – це свідомість, причому свідомість, стягнута в одну само усвідомлювану точку, яка не має ніяких атрибутів, що характеризує її екзистенційну приналежність людському існуванню. Вона безособова й

анонімна. Натомість онтологічна приналежність автора вкорінена не лише у свідомості, але і в світі. Тим самим автор – не ідеальна точка, а деяка протяжна область у якомусь екзистенційному просторі буття – свідомості, і цей простір має топологічні і структурні характеристики [4, с.155].

Відповідно автор вирізняється притаманними лише йому сутнісними характеристиками. Це проєктивність (проєктування себе у своєму творі), вираження свого Я, втілення себе у творчості. Також автор знаходиться у буттєвому контексті, уже-в-світі за термінологією екзистенціалістів. Буттєвий контекст означає однаковий екзистенційний досвід, що описується екзистенційною категорією „зустріч”, а не науковою категорією „діяльність” [4, с.155-156].

Авторові притаманний смисл, вчинок, вибір. Створення свого вчинку, вибору і смислу – це акт його народження, а отже, авторський акт. Породження, створення і розуміння смислу притаманні саме автору. Смисли, які створює й інтерпретує автор, виражаються в тому числі і в наративі як виді дискурсу. Автор використовує діалог, метою якого є смислопородження, а не досягнення результату [4, с.158].

На думку М.Бахтіна автор завжди є діалогічним, оскільки він спрямовує свій дискурс до Іншого, намагається за допомогою твору, вчинку, тексту вступити в діалог з чужою свідомістю, зрозуміти її. „Діалогічні стосунки – це смислові стосунки між різними висловлюваннями різних мовленнєвих суб’єктів ...там, де немає слова, мови, там не може бути діалогічних стосунків [3, с.448]. „Мовленнєвий суб’єкт” за Бахтіним це і є автор твору, автор висловлювання.

Таким чином життєвий наратив, що включає в себе смисл як основну складову за Бахтіним можна вважати діалогічним компонентом висловлювання особистості, оскільки через нього автор досягає саморозуміння, створює свій досвід, своє майбутнє, віднаходить ідентичність.

Ідентичність ми розуміємо як здобуття себе, своєї самості, віднайдення свого Я у творчості (наративі чи житті). На провідній ролі наративів та

життєвих історій у формуванні особистісної ідентичності їх автора наголошують автори монографії „Основи психологічної герменевтики”: „Провідна роль у формуванні „Я” та ідентичності належить мові. Ми можемо усвідомити, зрозуміти себе лише створюючи власні тексти, історії, які допомагають нам упорядкувати, збагнути наш досвід, оточуючу реальність і самих себе... Узгоджений наратив забезпечує узгоджене уявлення людини про себе, свою особистість, створюючи досить стійке почуття ідентичності” [12, с.86-87].

Таким чином засобом наративу особистість здобуває своє Я, ідентичність, осмислює своє життя (віднаходить у ньому смисл), тобто стверджує себе як автор. Відповідно автор як джерело творчої активності створює для себе минулу, теперішню і майбутню реальність. Дж.Брунер називає такий процес втілення наративу в життя розвитком автобіографії [2]. Інший аспект створення свого життя полягає на нашу думку також і в створенні нового бачення, нового ракурсу чи усвідомлення свого життя тут і зараз.

Проте ми вважаємо, що проблема авторства життєвого наративу потребує більш детального дослідження. Зокрема окремої уваги заслуговує психологічне вивчення автора як суб’єкта своєї біографії та сама автобіографія як наративна одиниця та процес її створення особистістю

Література

1. Анцыферова Л.И. Формирование и развитие личности // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2002.
2. Брунер Дж. Жизнь как нарратив // Постнеклассическая психология. - №1 (2) 2005.
3. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / Сост.: С. Бочаров, В. Кожин. – М.: Худож. лит., 1986.
4. Воробьева Л. И. Субъект и/или автор (о категориях гуманитарной психологии) // Вопросы психологии. – 2004. – №2.

5. Воропай Т. С. В поисках себя. Идентичность и дискурс. – Харьков: ХДПУ, 1999.
6. Выготский Л. С. Психология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000.
7. Лурия А. Р. Лекции по общей психологии. – СПб.: Питер, 2007.
8. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії. / За заг. Ред. В. О. Татенка. – К.: Либідь, 2006.
9. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – К.Изд-во ООО „КММ”, 2006.
10. Низовских Н. А. Человек как автор жизни: психосемантика жизненных отношений. – Киров: Изд-во Вятского ГПУ, 2000.
11. Основы практичної психології / В.Панок, Т.Титаренко, Н.Чепелева та ін. – К.:Либідь, 2001.
12. Проблеми психологічної герменевтики. Монографія / За ред. Н.В.Чепелевої. – К.: Міленіум, 2004.
13. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб: Питер, 2000.
14. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003.
15. Фридман Дж. Комбс Дж. Конструирование иных реальностей: истории и рассказы как терапия. – М.: Независимая фирма „Класс”, 2001. – 368 с.
16. Чепелева Н. В. Идентичность личности в контексте психологической герменевтики // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н.В.Чепелевої. – К.: Міленіум, 2006. Том 2, вип. 4.